

Hektoras VITKUS

Egzilis kaip etninę tapatumą konstruojantis veiksnys?

Milerytė G. *Mažosios Lietuvos lietuvių egziliniai likimai 1944–1959*, Vilnius: Versus aureus, 2009.

Mažlietuvių (Prūsijos lietuvių, Prūsų lietuvių arba Mažosios Lietuvos lietuvių) bendruomenės raida yra viena naujausių šiuolaikinės lietuviškos istoriografijos temų. Kita vertus, Mažosios Lietuvos lietuvių egzilio sanklodos, veiklos ir tradicijų problematika istoriografijoje praktiškai nenauginėta. Šiuo požiūriu Giedrės Milerytės knyga „Mažosios Lietuvos lietuvių egziliniai likimai 1944–1959“ solidžiai papildo lietuvių išeivijos tyrimų paletę¹ ir gali būti traktuojama kaip naujas žodis lietuviškoje istoriografijoje. Svarbu ir tai, kad G. Milerytės monografiją galima vertinti kaip rimtą bandymą verifikuoti „centrolietuviškos“ istoriografijos tradiciją mažlietuvių emigraciją nagrinėti neišskiriant jų iš bendro lietuvių egzilio konteksto, pamatuotai arba nesąmoningai ignoruojant faktą, kad Mažosios Lietuvos lietuvių emigrantų patirtis buvo kitokia nei didžiosios lietuvių išeivių dalies.

Reikia pažymėti, kad sėkmingai atlikti istorinį tyrimą apie ištisos bendruomenės (šiuo atveju – mažlietuvių) trauminę patirtį yra nepaprastai sunku, nes tokio pobūdžio analizės reikalaujas istorikų neįprastų teorinių ir metodologinių prieikių. Štai ir G. Milerytė tarsi apsidrausdama monografijos pratarmėje teigia, kad „šis darbas neat- skleis daugelio dalykų, tačiau tikiuosi, jį perskaitęs žmogus geriau įsivaizduos, kaipgi lietu- viai – išeiviai iš Mažosios Lietu- vos, gyveno svetimose ir labai dažnai nesvetingose aplinkose. Su kokiais sunkumais jie susi- dūrė, kokia veikla užsiiminėjo,

kas jiems sekėsi ir nesisekė. Kaip įsivaizda- vo ateitį ir kokiomis nuotaikomis gyveno.“² Tokia autorės pastaba keltų įspūdį, kad tyri- mas orientuotas ne į kontroversiškus aspektų analizę, bet į mažlietuvių egzodinę patirtį liudijančių įvykių apibendrinimą, jeigu ne jau pačios taikliai apibūdinta individualių ir

kolektyvinių trauminių patirčių perėmimo kolizija, verčianti atkreipti dėmesį į istorines egzilio kontroversijas interpretuojančio tyrimo mokslinę atsakomybę. Angažuodamasi pastarajai problemai G. Milerytė pažymi, kad „atrodo, jog ir pusei amžiaus praėjus baiminamasi dėl to, kaip turėtų atrodyti „tikroji“ istorija. Vis dar kyla diskusijų, ką verta rašyti, kokiems įvykiams, kalboms ar pamąstymams geriau taip ir likti praeityje.“³ Ši citata rodo, kad monografijos autorė puikiai suvokė kolektyvinėje atmintyje veikiančio prisiminimų atrankos (perėmimo, redukavimo ir atmetimo) mechanizmo veiksnį ir jo poveikį mažlietuvių kultūrinės atminties sanklodai. Antra vertus, monografijos pratarinėje gana originaliai reziumuota istoriko atsakomybės dilema – „šiuo atveju tiesiog labai stengiamasi, kad blaivus protas ir sveika nuovoka paimtų viršų“⁴ – suponuoja mintį, kad šis principas analizuojamos temos atžvilgiu yra pati sąžiningiausia metodologija.

G. Milerytės veikalo struktūra sukonstruota specifines mažlietuvių egzilio organizavimosi ir veiklos problemas aktualizuojančių skyrių principu. „Pratarmės“ (p. 9–12), „Užmaršties properšų“ (p. 12–14) ir „Supratimų ir nesusipratimų“ (p. 14–24) skyriuose autorė supažindina skaitytojus su savo veikalo teorinėmis-metodologinėmis preferencijomis ir naudotais šaltiniais. Beje, skaitytoją gali priversti suglumi tai, kad autorė savo tyrime rėmėsi tik vienu sakytinės istorijos šaltiniu – 2008 m. spalio 3 d. Klaipėdoje padarytu interviu su Ieva Jankute (beje, šis šaltinis nenurodomas monografijos „Šaltinių ir literatūros“ sąrašė (p. 119–122)). Manytina, Mažosios Lietuvos lietuvių nuotaikas 1939–1944 m. laikotarpiu buvo galima iliustruoti dar bent keletu pokalbių su įvykių liudytojais išvalgomis. Kita vertus, reikėtų kvestionuoti aptariamoje monografijoje išskirtas chronologines tyrimo ribas. Štai skyriuje „Užmaršties properšos“ G. Milerytė pažymi, kad pasakojimą pradeda įvykiais, susijusiais

su Antruoju pasauliniu karu, tačiau iš karto leidžiasi į gan platų mažlietuvių egzilio „priešistorės“ XIX a. vidurio ir XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios laikotarpiams aptarimą. Reikėtų pasakyti, kad vien „priešistorės“ atskleidimo uždavinys suponuoja metodologinę būtinybę atskleisti priežastinę-pasekminę mažlietuvių išėivijos procesų, pasireiškusių minėtaisiais periodais, koreliaciją su pirmaisiais pokario dešimtmečiais susiklosčiusiu mažlietuvių egziliu. Tačiau perskaičius aptariamą skyrių (p. 12–14) atsiranda prielaida teiginiui, kad G. Milerytės išskirtieji etapai buvo ne 1939–1944 metų mažlietuvių egzilio „priešistorė“, bet du atskiri egzodiniai procesai. Šią prielaidą sustiprina aplinkybė, kad monografijoje neaptiriamos ankstesnių egzilių prielaidos ir priežastys, nors jos būtų neabejotina istorinio tyrimo intriga, nes apie Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių motyvaciją ir išgyvenimus turima nemažai informacijos, tačiau labai mažai tegalima pasakyti apie mažlietuvių, įsitraukusių į XIX–XX a. pradžios emigracinius procesus, patirtis. Vis dėlto autorės noras užsiminti apie istoriografijoje kol kas netyrinėtą ankstesnio mažlietuvių egzilio problematiką yra visiškai pateisinamas, nors šiek tiek deformuoja monografijos nustatytas chronologines preferencijas.

Kita vertus, pokarinio mažlietuvių egzilio „priešistorėi“ reikėtų priskirti skyriuje „Pirmieji likimo smūgiai: 1939–1944 metai“ aprašomus įvykius, susijusius su Lietuvos Respublikos pilietybę optavusių Mažosios Lietuvos lietuvių padėtimi. Ypač daug dėmesio autorė skiria mažlietuvių likimui lūžinio įvykio prasmę turėjusiam Klaipėdos krašto „perdavimo“ Trečiajam reichui 1939 m. momentui. Būtent šiuo laikotarpiu, pasak G. Milerytės, „pasirodė pirmieji sudėtingo likimo ženklai. Tuomet nemaža dalis Klaipėdos krašto gyventojų paliko savo namus ir persikėlė į Didžiąją Lietuvą.“⁵ Juo labiau iškalbingas faktas yra tai, kad pasitraukę į Didžiąją Lietu-

vą ir Lietuvos pilietybę optavę mažlietuviai pakliuvo į savotiškus „likimo spąstus“, nes po Sovietų Sąjungos įvykdytos Lietuvos okupacijos mažlietuviai, pasinaudoję Vokietijos ir Sovietų Sąjungos 1941 m. sausio 10 d. sutartyje dėl gyventojų mainų numatytais sąlygomis ir sugrįžę į Vokietiją, jos administracijos buvo traktuojami kaip išdavikai⁶. Autorė taikliai konstatuoja, kad mažlietuviams tai buvo savotiška aklavietė⁷, ir pastaroji aplinkybė, mano nuomone, leistų teigti, kad Mažosios Lietuvos lietuvių egzilio „priešistorę“ reikėtų traktuoti būtent į minėtąją „padėties be išeities“ situaciją mažlietuvius atvedusius įvykius. Juk G. Milerytė šiame skyriuje visai pagrįstai daro bene pirmąją išvadą, kad „Lietuvos optantai net ir gresiančio pavojaus akivaizdoje aiškiai deklaravo savo lietuviškumą, grįsdami tai giliomis lietuviškomis šaknimis. Reikia pastebėti, jog šis pasirinkimas ateityje ne kartą apsunkino jų gyvenimą. Galima manyti, jog pasirenkant pilietybę gimė aiškus savęs identifikavimas su kraštu ir tuo pačiu su tauta.“⁸

Skyriuje „Tolyn nuo namų“ autorė daugiausia rašo apie Lietuvos pilietybę optavusių mažlietuvių egzilio patirtį Antrojo pasaulinio karo Europoje pabaigos laikotarpiu ir pirmaisiais pokario metais (p. 35–36). Tačiau čia pat tarsi provokuojamas klausimas apie žmonių, neoptavusių Lietuvos pilietybės, likimą. Skyriuje pateikta analizė iš dalies atskleidžia, kad tokių žmonių padėtis buvusi geresnė, nes jie buvo priskirti vokiečiams, tačiau kyla pagrįsta prielaida, kad jų terpėje taip pat turėjo formuotis savita egzilinė patirtis. Ypač tai akivaizdu, turint omenyje padėtį, susiklosčiusią Vakarų sąjungininkų okupacinėse zonose. Mažlietuviai, neoptavę už Lietuvą, buvo priskirti vokiečiams, o tai turėjo neigiamai veikti jų padėtį. Juoba pati autorė teigia, kad „mažlietuviai nelaikyti nei išėiviais, nei politiniais emigrantais, nei nacizmo aukomis. Dėl to didelė dalis mažlietuvių neturėjo išvietintųjų statuso. Buvo

tiesiog Rytprūsių gyventojai, evakuoti į Vokietijos gilumą.“⁹ Kita vertus, anot G. Milerytės, Lietuvos pilietybę optavusiems „Klaipėdos krašto mažlietuviams po karo buvo kiek lengviau, nes juos dažnai priimdavo į DP stovyklas, tuo tarpu žmonės iš pietinės Nemuno pusės kentėjo labiau“¹⁰. Tačiau autorė nekelia klausimo, kodėl. Ar nebūtų galima formuluoti tezės, kad Vakarų sąjungininkų administracinės struktūros okupuotose Vokietijos zonose bandė pabėgėlius iš Mažosios Lietuvos (kaip ir visus pabėgėlius iš sovietinės kariuomenės užimtų Rytų Prūsijos sričių) telkti vietose, iš kurių, iškilus būtinybei, juos būtų paprasčiau išsiųsti į SSRS okupuotą teritoriją? Vis dėlto būtina sutikti su autorės konstatacija, „jog tarptautinės organizacijos mažlietuvius laikė vokiečiais, nekelia didesnės nuostabos. Iš jų pozicijų žiūrint, dažnu atveju mažlietuviai tebuvo gyventojai iš vienos Vokietijos dalies – Rytprūsių, persikėlę gyventi į kitas Vokietijos vietas. Todėl suvokti, kad mažlietuviai buvo tam tikra etninė mažuma, kuri nenori tapatintis su karą pralaimėjusia šalimi, reikėjo laiko ir tam tikrų organizacijų, kurios galėtų kalbėti šių asmenų vardu, pastangų.“¹¹ Tad šis momentas tik sustiprina G. Milerytės teiginį, kad egzilyje Vokietijoje mažlietuviams grėsė asimiliacija, jos labiausiai baiminosi ir veiklieji Mažosios Lietuvos lietuviai. Juoba kad emigracijoje subrendo ir save suvokė nauja mažlietuvių karta¹².

G. Milerytės monografijoje neretai pasitaiko „lietuviybės pirmaeiliskumo“ ideologemą reprezentuojančių teiginių, ypač stengiantis pabrėžti, kad egzodo aplinkybėmis mažlietuviai labiausiai rūpinosi tik savo etninio-kultūrinio tapatumo išlaikymu. Taip, pastaroji nuostata būdinga nemažos mažlietuvių egzilio, ypač veikliosios jo dalies, sociokultūrinėms orientacijoms. Tačiau juk nekelia abejonių ir tai, kad iš gimtųjų vietų pasitraukusių mažlietuvių masėje netrūko su vokiečiais susitapatinusių žmonių, kurių

patirčiai aptariamo veikalo autorė, atrodo, skyrė per mažai dėmesio. Egzodą neabejotinai galima laikyti ekstremalia situacija, kuri pateikia savitų, kartais sunkiai prognozuojamų išlikimo scenarijų. Ir pastarieji scenarijai nebūtinai turi atsiremti į patriotizmo ar ištikimybės savo etnokultūrinei bendruomenei principus, nes pabėgėlio sąmonėje dažniausiai vyrauja ne moraliniai, o racionalūs pasirinkimai. Štai ir pati autorė teigia, kad „didelė dalis pabėgėlių, iš Mažosios Lietuvos pasitraukusių į Vakarų Vokietiją, tikrai buvo nusiteikę kuo greičiau asimiliuotis ir iširti vietinių vokiečių masėje, kadangi tai užtikrino didesnę galimybę gauti darbą ar bent jau pašalpą“¹³. Todėl visiškai suprantama, kad „atsirado didelis skaičius mažlietuvių, kurie susitapatino su vokiečiais. Tiek geografinės sąlygos, tiek kultūriniai panašumai leido tai nesunkiai padaryti: mokant vokiečių kalbą, išpažįstant evangelikų liuteronų tikėjimą, „išoriškai tapti“ vokiečiu buvo nesunku, o kas svarbiausia – daug saugiau.“¹⁴ Belieka sutikti su autorės konstatacija, kad „vis dėlto atsirado asmenų, kurie neketino asimiliuotis su vokiečiais. Siekiant kuo labiau sutelkti visus Mažosios Lietuvos lietuvius, juos šviesti, priartinti prie Didžiosios Lietuvos lietuvių, informuoti apie pasaulio, Lietuvos ir gyvenamų kraštų realijos ir buvo kuriamos įvairios mažlietuviams skirtos organizacijos.“¹⁵ Tačiau cituotą teiginį taip pat galima papildyti pastebėjimu, kad mažlietuviškojo egzilio alternatyvą, tikėtina, pasirinko negausi, tačiau kultūriškai įtakingiausia ir imliausia mažlietuvių išeivijos dalis. Kita vertus, persakyta G. Milerytės pozicija implikuoja mintį, kad mažlietuvių egzilio bandymus savo organizacinėje veikloje orientuoti į lietuvius iš Didžiosios Lietuvos galbūt reikėtų traktuoti kaip savitą mažlietuvių apsisaugojimo nuo asimiliavimosi su vokiečiais įrankį.

Skyriuje „Organizacinės veiklos atgaivimas: Mažosios Lietuvos taryba“ (p. 40–47) pradeda mažlietuvių išeivių veiklos centrali-

zavimo analizę, manytina, pagrįstai remdamasi Martyno Brako pateiktu mažlietuvių egzilio organizacijų skirstymo į dvi grupes modeliu: 1) veikusias Vokietijoje – *Mažosios Lietuvos Tarybą, Mažlietuvių* (kitose monografijos teksto vietose – *Mažosios Lietuvos, – H. V.) tėviškės mylėtojų draugiją* ir *Mažosios Lietuvos Keleivį*; 2) veikusias užjūryje – *Mažosios Lietuvos bičiulių draugiją, Mažosios Lietuvos rezistencinį sąjūdį* ir *Lietuvos Vakarų studijų komisiją*¹⁶. Svarbu pažymėti, kad šiame skyriuje G. Milerytė daro bene svarbiausią tyrimo išvadą: „Viso mažlietuvių judėjimo esmė būtų galima laikyti didžiulį norą suartėti su „broliais“ iš Didžiosios Lietuvos. Tik bendra veikla galėjo padėti „neištirti“ Vokietijoje, išlaikyti savo tapatybę, kalbą. Visgi, kaip parodė laikas, bendros kalbos tarp Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių išeivių nelabai būta.“¹⁷ Tad „daugiausia Vokietijoje susitelkę mažlietuviai, vos pasibaigus karui suvokė, jog į jokią politinę lietuvių organizaciją jie nepateks, todėl Mažosios Lietuvos ir jos buvusių gyventojų interesai gali likti visiškai nežinomi ir jiems nebus atstovaujama“¹⁸. Kaip tik pastarasis leitmotyvas, autorės nuomone, lėmė 1946-ųjų metų „Fuldos deklaracijos“, kategoriškai atmetusios Sovietų Sąjungos pretenzijas ir į Didžiosios, ir į Mažosios Lietuvos žemes bei pabrėžusios mažlietuvių lygiateisiškumą kitų lietuvių emigrantų atžvilgiu, atsiradimą. Su šiuo autorės pateiktu vertinimu sunku ginčytis, tačiau būtų galima kontroversiškai traktuoti G. Milerytės bandymą „Fuldos deklaraciją“ susieti su 1918 m. lapkričio 30 d. „Tilžės aktu“, kuris, manytina, buvo daugiausia orientuotas į propagandinius, bet ne į politinius tikslus. Šiuolaikinė lietuvių istoriografija disponuoja faktais, kurie, aktualizuodami gan kontroversiškus politinius Tilžės akto atsiradimo užkulsius, leidžia kvestionuoti iki šiol susiklosčiusį pastarojo dokumento įvaizdį¹⁹. Atrodo, kad autorė, aptardama 1918 m. lapkritį Tilžėje įkurtos *Prūsų Lietuvos*

tautinės tarybos veiklą ir apibūdindama jos paskelbto Tilžės akto reikšmę, tiesiog mechaniškai atkartojė romantinėje historiografijoje įsitvirtinusias nuostatas. Galbūt dėl šios priežasties apžvelgiamame skyriuje pateikta interpretacija stiprina įspūdį, kad Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos įvykiai 1923 ir 1924 metais, Ambasadorių konferencijos priimtas sprendimas Klaipėdos kraštą autonominėmis teisėmis perleisti Lietuvai buvo nulemti tik dėl Tilžės akte deklaruotų reikalavimų. Tačiau kita vertus, būtent G. Milerytės pateikta interpretacija leidžia pateikti alternatyvią hipotezę, kad Mažosios Lietuvos taryba, kaip ir jos „pirmtakė“ Prūsų Lietuvos tautinė taryba, savo veiklą orientavo į ideologinės „suartėjimo su Didžiąją Lietuva“ įtaigos stiprinimo uždavinius. Vis dėlto ir pati autorė teigia, „jog ir PLTT (*Prūsų Lietuvos tautinė taryba* – H. V.), ir MLT (*Mažosios Lietuvos taryba* – H. V.) buvo savotiški „sunkiomis aplinkybėmis“ veikiantys mažlietuviški organai, kurių veikla „ramiu“ periodu nebuvo reikalinga. Tuo tarpu iškilus kultūriniam ir politiniam pavojui tarybos tuoj imdavosi darbo.“²⁰ Pastaroji ypatybė, manytina, patvirtina prielaidą, kad minėtosios mažlietuvių organizacinės struktūros ir XX a. pradžioje, ir pokarinio egzilio Vokietijoje laikotarpiu buvo reikalingos mažlietuvių ideologinei bei moralinei mobilizacijai krizinėse situacijose stiprinti. Reikia pasakyti, kad minėtoji prielaida sustiprėja susipažinus su veikalo skyriuje „Sugrįžimo viltims blėstant: Mažosios Lietuvos bičiulių draugija“ (p. 47–51) perteiktais faktais. Kita vertus, autorės interpretacija puikiai rodo, kad mažlietuvių apsisprendimą išvykti į Jungtines Amerikos Valstijas (JAV), Kanadą arba Australiją lėmė ne tik ekonominiai motyvai, bet ir nenoras būti „vokiečiais“²¹. Naujos emigracinės sąlygos suponavo ir naujų organizacinių poreikių ir uždavinių atsiradimą – 1950 m. liepos mėn. Monrealyje (Kanada) savo veiklą pradėjusi *Mažosios Lietuvos bičiulių draugija* emigra-

cijoje užjūryje pratęsė pradėjusios silpnėti ir užjūryje išsibarsčiusių mažlietuvių veiklą sunkiai koordinuojančios Mažosios Lietuvos tarybos funkcijas. G. Milerytė taikliai pareiškia, kad šios organizacijos gretose mažlietuviai vis dėlto nesudarė daugumos, šią ypatybę paaiškindama didlietuvių vyravimo lietuvių išėivijoje aplinkybe. Tačiau ji paneigia galimybę, kad *Mažosios Lietuvos bičiulių draugija* galėjo būti didlietuvių projektas, orientuotas į visų išėivių lietuvių konsolidavimo tikslą²². Būtų galima papildyti pastarąją autorės nuostatą teiginiu, kad minėtąją organizaciją galbūt būtų galima traktuoti kaip mažlietuvių egzilio pirmąjį ryžtingesnį bandymą kurti „nepartinio ir nepolitinio“ sąlyčio su didlietuviais centrą. Juo labiau tokių intencijų buvimą patvirtintų nuoseklesnes politines aspiracijas demonstravusios organizacijos – *Mažosios Lietuvos rezistencinio sąjūdžio* – įsteigimas 1954 m. birželio mėnesį, kurios veiklą G. Milerytė ypač detaliai išanalizavo skyriuje „Lietuvos laisvinimo darbuose: Mažosios Lietuvos rezistencinis sąjūdis“ (p. 51–56). Autorės pateikta analizė leidžia susidaryti išsamų vaizdą, kaip Mažosios Lietuvos rezistencijos sąjūdis ilgainiui tapo pagrindiniu mažlietuvių interesų atstovavimo lietuviškojo egzilio organizacijose atstovybe. Ne mažiau svarbu pažymėti, kad šiame skyriuje autorei puikiai pavyko atskleisti mažlietuvių egzilio organizacinę veiklą kausčiusią vidinę įtampą (lūžinis momentas 1960 metai), kuri lėmė *Mažosios Lietuvos rezistencijos sąjūdžio* iškilimą ir *Mažosios Lietuvos tarybos* įtakos susilpnėjimą (pastaroji organizacija galutinai nustojo veikti septintojo dešimtmečio pabaigoje). Galima tik pritarti aptariamą monografijos skyrių vainikuojančiam G. Milerytės teiginiui, kad nors „mažlietuvių vadovų buvo išties nedaug, tie patys asmenys veikė visose pagrindinėse organizacijose. Vis dėlto jie buvo pakankamai vieningi ir, jausdami didelę grėsmę iš nesvetingos aplinkos (tiek Vokietijoje, tiek JAV ar Kanadoje), dėjo

visas pastangas, kad išlaikytų tapatybę ir neleistų asimiliuotis kraštiečiams. Tai buvo idėjinis branduolys, kurio pastangomis apie Mažosios Lietuvos lietuvių išeivių veiklą, norus ir siekius, kad ir nelabai plačiai, tačiau nuolat buvo girdima.²³

Dėmesį pritraukia skyrius „Ir vienas lauke – karys: kitos mažlietuvių organizacijos“ (p. 56–59), kuriame G. Milerytė apžvelgė ne tik tokių mažlietuviškų egzilio organizacijų, kaip *Mažosios Lietuvos tėviškės mylėtojų draugija*, *Mažosios Lietuvos lietuvių draugija* ir *Kanados Mažosios Lietuvos moterų draugija*, veiklą, bet ir nepabūgo apibrėžti tyrimui labai svarbių mažlietuvių ir didlietuvių išeivijos saviidentifikacijos skirtumų. „Kalba ir papročiais Mažosios Lietuvos lietuviai skyrėsi nuo vokiečių, o religija juos skyrė nuo Didžiosios Lietuvos lietuvių. Viena vertus, mažlietuviai stengėsi pabrėžti savo lietuviybę, kraujo ryšį su didlietuviais, kita vertus, jie niekad nepamiršo savo kilmės ir religijos. Tai buvo jų savotiško pranašumo ženklas. Vis dėlto čia kalbama tik apie išeivijoje veiklius mažlietuvius, kurių turbūt nebuvo nė poros šimtų, visi kiti buvę Klaipėdos krašto ir Rytprūsių gyventojai, pasitraukę į Vakarų, dažniausiai į Vakarų Vokietiją, tiesiog ištūpę tarp vokiečių“²⁴, – teigia G. Milerytė, ir ši konstatacija verčia susimąstyti apie tai, kad veiklieji mažlietuvių egzilio atstovai buvo priversti nuolat laviruoti ne tik tarp vokiečių, bet ir tarp lietuvių išeivių iš Didžiosios Lietuvos interesų. Šią prielaidą patvirtina įžvalgos, pateiktos skyriuje „Su lietuvių vienybės vėliavomis“ (p. 76–83), kuriame aprašomos mažlietuvių ir didlietuvių egzilio suartėjimo problemos ir jas lėmę ideologiniai skirtumai. Autorės pateikta interpretacija leidžia susidaryti nuomonę, kad bendra lietuvių išeivijos veikla tebuvo išorinis įvaizdis.

Skyriuje „Politikos horizontai: kova dėl teisės atstovauti Mažajai Lietuvai“ (p. 83–97) analizuojamos mažlietuvių egzilio pastangos integruotis lietuvių išeivijos organiza-

cinėse struktūrose, kėlusiose „Lietuvos bylos“ klausimą. Suprantama, autorės teigimu, pirmiausia stengtasi integruoti Mažosios Lietuvos lietuvių organizacijų atstovus į *Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą*. „Lietuvių vienybė tapo esminiu principu, kuris pasaulio jėgų pusiausvyrai pasikeitus turėjo būti iškart įgyvendintas. Šiam principui įgyvendinti mažlietuviai matė tik vieną kelią – visomis išgalėmis palaikyti Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK). Kad bendradarbiavimas būtų įmanomas, reikėjo komitete turėti savo atstovą. Tai padaryti nebuvo lengva, kadangi pastarasis, bent jau iš pradžių, nebuvo nusiteikęs įsileisti, kaip skelbėsi, nepolitinę partiją ar rezistencinę organizaciją.“²⁵ Antra vertus, savotišku šio skyriaus trūkumu būtų galima nurodyti tai, kad monografijos autorė nepakankamai atskleidė paties VLIK požiūrį į mažlietuvių egzilio organizacijų interesus. Deja, šiame skyriuje vyrauja tik pačių veikliausių mažlietuvių egzilio atstovų požiūris į VLIK pozicijas jų atstovaujama organizacijų atžvilgiu aptarimas, nors autorės pateikti faktai leistų formuluoti alternatyvią įvykių versiją. Pavyzdžiui, G. Milerytės pateikta konstatacija, kad įsiliejimas į VLIK ir dalyvavimas šios organizacijos veikloje suskaldė mažlietuvių egzilį, manytina, leistų daryti ne mažiau svarbią prielaidą, kad pastangos prisiderinti prie lietuvių iš Didžiosios Lietuvos pozicijų mažlietuviams tikriausiai nebuvo pati geriausia savo etninio ir kultūrinio tapatumo išlaikymo alternatyva. Veikiau atvirkščiai – VLIK politines aspiracijas galima būtų traktuoti kaip ne mažiau mažlietuvių egzilio interesams pavojingą veiksnį, nenusileidusį nei vokiečių kultūros traukos, nei vokiškumą propagavusių memelenderių veiklos įtakai. Vis dėlto būtina sutikti su autorės įžvalgomis, teigiančiomis, kad glaudesnį mažlietuvių ir lietuvių iš Didžiosios Lietuvos suartėjimą trikdė ne tik politinė trintis, bet ir kultūrinio pobūdžio barjerai. G. Milerytės pateikta fak-

tologinė analizė puikiai parodo, kad mažlietuvių išėivijai negalėjo imponuoti nei etnolingvistinis didlietuvių tautinio tapatumo, nei katalikiškosios pasaulėžiūros modeliai (pastarasis momentas ypač detalai atskleistas veikalo skyriuose „Po vienos bažnyčios stogu: bendra lietuvių evangelikų liuteronų veikla“ (p. 108–114) ir „*Tikresnio* lietuviu paieškos: mažlietuvių santykiai su lietuviais katalikais“ (p. 114–117)). Veiklioji mažlietuvių egzilio dalis formavo savitą etninio-kultūrinio tapatumo modelį, ir pastaroji aplinkybė skatina išėiviją vertinti konsoliduojančio, bet ne skaidančio veiksnio prasme. Mažosios Lietuvos lietuvių egzilinė bendruomenė, panašiai kaip ir lietuvių iš Didžiosios Lietuvos išėivija, patyrusi nemažų nuostolių, sugebėjo atsispirti asimiliacinėms tendencijoms ir išlaikė savo kultūrinį branduolį.

Ne mažiau įdomus ir analitiškai skvarbus monografijos skyrius „Pastangos atsispirti vokiecinimui“ (p. 98–108), kurio esmine kvintesencija, manytina, reikėtų išskirti šią G. Milerytės išvalgą: „kova su vokiškumu iš dalies buvo paveldėta. Atrodytų, Mažosios Lietuvos teritoriją okupavus SSRS ir pradėjus rusinti, mažlietuvių priešū turėjo tapti Sovietų Sąjunga. Tačiau Mažosios Lietuvos lietuvių spauda daugiau dėmesio skyrė Vokietijai, vokiečiams, ypač memelenderiams.“²⁶ Vis dėlto teigtina, kad anti-

vokiškas mažlietuvių nuostatas būtų galima paaiškinti ne tik inertiškumu („paveldėjimu“), bet sociokultūrinio konteksto požiūriu visai logiška aplinkybė – mažlietuvių egziliui pagrindinis nutautėjimo pavojus kilo ne iš SSRS (šios valstybės kultūrinės politikos atžvilgiu mažlietuviai nepuoselėjo jokių iliuzijų), bet iš vokiečių kultūrinės aplinkos, kurioje gyveno daugelis pabėgėlių iš Mažosios Lietuvos. Šis momentas leidžia suvokti, kodėl mažlietuviškoji inteligentija visada stengėsi aiškiai apibrėžti, „kas yra mažlietuvis ir kas vokiecis“ ir kodėl „visos be išimties Mažosios Lietuvos lietuvių organizacijos kategoriškai skyrė save nuo vokiečių memelenderių, aiškiai pasisakė prieš pastangas sieti juos su Vokietija“²⁷.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad Giedrės Milerytės veikalas „Mažosios Lietuvos lietuvių egziliniai likimai 1944–1959“ yra pavykęs bandymas perteikti mažlietuvių egzilio istoriją ir atskleisti jos savitumą sąlygojančias kontroversijas. Savo monografijos apimtimi ir turiniu (ypač svarbu paminėti knygoje skelbiamą G. Milerytės kruopščiai surinktų mažlietuvių egzilio organizacijų ir veikėjų dokumentų rinkinį (p. 125–255), kuris neabejotinai bus naudingas kitiems tyrinėtojams) autorė gana aukštai iškėlė kartelę būsimiems istoriniams Mažosios Lietuvos lietuvių išėivijos tyrimams.

Nuorodos

1. Šiuo atveju neabejotinai išskirtinos šios mokslinės monografijos: Eidintas Alf. Lietuvių kolumbai: lietuvių emigracijos apybraiža, Vilnius, 1993; Banionis J. Lietuvos laisvės byla Vakaruose (1975–1990) istorinė apžvalga, Vilnius, 2002; Jonušauskas L. Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991), Vilnius, 2003; Misiūnas R. Barakų kultūros knygos: lietuvių DP leidyba 1945–1952, Vilnius, 2003; Kasperavičiūtė V. (sud.), Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1920–1940 m., Vilnius, 2006.
2. Milerytė G. Mažosios Lietuvos lietuvių egziliniai likimai 1944–1959, Vilnius, 2009, p. 11.
3. Ten pat, p. 11.
4. Ten pat, p. 11.
5. Ten pat, p. 29.
6. Ten pat, p. 31.
7. Ten pat, p. 32.
8. Ten pat, p. 29.
9. Ten pat, p. 36.
10. Ten pat, p. 37.
11. Ten pat, p. 37–38.
12. Ten pat, p. 38.
13. Ten pat, p. 39.
14. Ten pat, p. 39.
15. Ten pat, p. 39.
16. Ten pat, p. 41.
17. Ten pat, p. 42.
18. Ten pat, p. 42.
19. Safronovas V. Der Anschluss des Memelgebietes an Litauen. Die Tilsiter Akte und der „Aufstand“ als Symbole des Legitimationsmythos, Annaberger Annalen, 2009, nr. 17, S. 5–40; Safronovas V. Tilžės akto mįslės, *Kultūros barai*, 2008, nr. 11, p. 80–85.
20. Milerytė G., Mažosios Lietuvos lietuvių egziliniai likimai 1944–1959, Vilnius, 2009, p. 44–45.
21. Ten pat, p. 47–48.
22. Ten pat, p. 48.
23. Ten pat, p. 56.
24. Ten pat, p. 58.
25. Ten pat, p. 84.
26. Ten pat, p. 98.
27. Ten pat, p. 98.